



SCULPTURE IN ANCIENT NAKCHIVAN

Toğrul Halilov *

* Nahçıvan Bilimler Akademisi

E-mail: x.toqrul@gmail.com

Copyright © 2015 Toğrul Halilov. This is an open access article distributed under the Eurasian Academy of Sciences License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ABSTRACT

In the thesis a part of earthenware figures (ox, goat, dog, horse,) discovered in monument belong to early bronze age in Nakhchivan are learned. And they are compared with archaeological materials discovered archaeological monument of south Caucasus and Near East. Result of investigating is definite that earthenware animal figures reflected mode of life, religious-ideological views of plougher and cattle-breeding tribes of Nakhchivan.

Keywords: Earthenware figure, Nakhchivan, early bronze age, plougher and cattle-breeding tribes, south Caucasus, Near East.

JEL-Classification: B100, Z100

Nahçıvan'ın Haykaltarashlık Tarihi

ÖZET

Makalede Nahçıvan'daki Tunç Çağı yerleşimlerde bulunmuş kil figürinlerden bir grubu (boğa, keçi, köpek, at, insan) araştırılmıştır. Bunlar Güney Kafkasya ve Orta Doğu arkeolojik yerleşimlerinden bulunmuş arkeolojik malzemelerle kıyaslamıştır. Bilimsel araştırma sonucunda belirlenmiştir ki, kil hayvan figürinleri eski çiftçi ve hayvancılıkla uğraşan aşiretlerin yaşam tarzını ve dini-ideolojik görüşlerini yansıtır.

Anahtar Kelimeler: kil figürinler, Nahçıvan, Tunç Çağı, çiftçi ve hayvançı aşiretler, Güney Kafkasya, Orta Doğu.

GİRİŞ

Heykeltarashlığın tarihine dair mevcut araştırmalar ispat ediyor ki, bu sanatın tarihi kökleri ilkel icma döneminde insanın çalışma, manevi inancı, estetik tasavvuru ile bağlılık oluşturuyor. Hayvan ve insan resimlerinden, kabartmadan oluşan ilk heykel örnekleri ilkel insanın iç âlemi, dini ideolojik düşünceleri hakkında net fikir oluşturur. Dünyanın çeşitli ülkelerinde yapılan arkeolojik kazılar sırasında çeşitli heykel örnekleri bulunmuştur. İnsanlığın en eski yaşayış topraklarından olan Azerbaycanda da, tarım ve hayvancılıkla uğraşan aşiretlerin kültürü, sanatı, bakış açısı hakkında zengin bilgiler veren nadir heykel eserleri bulunmuştur. Azerbaycan tasvirî sanatı kendi kökenine göre bir çok tarihi, sanatsal yaratıcılık gelenekleriyle bağlılık oluşturuyor. Mezolit Çağına (Ort Taş Çağı) ait Gobustan kaya tasvirleri bu alanda ilk örneklerdendir. Dünyanın bir çok ülkesinde olduğu gibi Nahçıvan'da da yapılan arkeolojik kazılar sonucunda



Tunç Çağı'na ait çeşitli kil figürleri bulunmuştur. Onları insan ve hayvan figürleri oluşturuyor (tab. I).

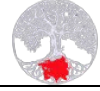
1.Hayvan Figürleri. Hayvan figürleri çok sayıda bulunmuştur, Onların çok sayıda bulunmasının temel nedeni insanların hayatında, dini ideolojik düşüncelerinde hayvanların önemli bir yer tutmasıdır. Nahçıvan'daki Kültepe I yerleşiminin Erken Tunç Çağı tabakasından, Erken Tunç Çağına aid Maxta Kültepesi I-den ve diğer yerleşimlerden zoomorf (hayvan) figürleri bulunmuştur.

Kültepe I yerleşim yeri Nahçıvan şehrinin kuzey-doğuda, Babek ilçesinin aynı adlı köyünde bulunuyor. Burada ilk kez 1904 yılında arkeolojik araştırma yapılmıştır. Yapılan arkeolojik araştırma sırasında bu yerleşim yerinde bulunmuş maddi kültür örneklerinin bir kısmı 1905 yılında Tiflis'teki Kafkas müzesine verilmiştir. Yerleşim yeri hakkındaki bilgiler 1951-1964 yılları arasında O. H. Habibullayev yönetimindeki çalışmalarla daha da artmıştır. Yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda yerleşim yerinde Neolitik çağdan Erken Demir çağına (M.Ö. VII-I binyıl) gibi 22, 2 m kalınlığında dört kültürel tabaka tetkik edilmiştir

Maxta Kültepesi I yerleşim yeri Şarur ilçesinin Maxta köyünde bulunuyor. Yerleşim yerinde 1986, 1988-1989 yıllarında V. H. Aliyev, A. K. Seyidov, S. H. Aşurov ve V. B. Bahşeliyev, 2006-yılından itibaren S .H. Aşurov ve V. B. Bahşeliyev tarafından arkeolojik araştırmalar yapılmıştır.

Nahçıvan'daki Tunc çağı yerleşimlerinde bulunmuş kil hayvan figürleri keçi, kopek, boğa, at gibi hayvanlardan ilk kez ne zaman av hayvanı gibi kullanıldığını, onların insanların hayatında ve dini ideolojik düşüncelerinde ne gibi yer tutduğunu öğrenmeye imkan veriyor. Kaynaklara göz atarsak görürüz ki, keçi, koyun, öküz, kopek gibi hayvanlarla insanın tanışıklığı paleolitik döneme (Kaba Taş Çağı) kadar gitmektedir. Keçi, koyun, öküz gibi hayvanlar ilk önce gıda için kullanılmıştır. Boğa sonraları hem gıda, hem de yük taşımada ve binek hayvanı olarak kullanılmıştır. Boğanın ne zaman ve nerede ev hayvanı gibi kullanıldığı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Bununla ilgili olarak bazı araştırmacılar çeşitli bölgelerin (Güney Asya, Akdeniz'in güney-doğu bölümü, İspanya vb. gibi) isimlerini göstermişlerdir. Bu sürecin M.Ö. VIII-V binyılları arasına ait olduğu belirtilmiştir (Akımuşkin, 1990: 403). Vahşi boğanın ev hayvanı olarak kullanımıyla ilgili Çar Urikaqinin (M.Ö. III binyıl) yasama belgelerinde ve Argıştının oğlu Sardurun taş üzerindeki yazılarında bilgi vardır (Struve, 1936: 38-42; Struve, 1950: 140). Kuzey Yunanistan'da boğa (Bos Primigenius Bojan) M.Ö. VI binyılda ev hayvanı gibi kullanılmıştır. (Brey, Tramp, 1990: 126). Azerbaycan'da boğaya ilişkin en eski arkeolojik malzemeler Azıh mağarasında (Karabağ-paleolit (Kaba Taş Çağı) dönemi), Nahçıvan'da ise Kazma mağarasında (Orta Paleolitik Dönem) bulunmuştur. Kazma mağarasından boğa (Bos primigenius Bojan) kemikleri de tesbit edilmiştir (Djafarov, 1999: 101-104).

Kazma mağarası Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Şerur ilçesinin, Tananem köyünden 3 km güneydoğuda, Kazma deresinde, Arpa çayından 14,5 km uzaklıkta, deniz seviyesinden 1508 m yükseklikte yer alıyor. Bu yerleşim 1983 yılında M. M. Hüseyinov ve A. K. Cafarevun



yönetimindeki paleolit arkeolojik kazısı sırasında bulunmuştur. Bu yerleşimde 1987-1990 yılları arasında A. K. Cafarevun yönetiminde, 2008-2010 yıllarında ise A. E. Zeynalovun yönetiminde arkeolojik kazılar yapılmıştır.

Kültepe I yerleşim yerinin Erken Tunç çağı tabakasından bulunmuş zoomorf boğa, figürünün çoğunun boynunda, bazılarının ise burnunda delik açılmıştır (Abibullayev, 1982: 140-141). Buradaki hırda buynozlu (küçük baş hayvanlar) hayvan figürlerinin çoğu Maxta Kültepesi I'deki örnekler (Aliyev, Aşurov, 1992: 40) gibi realist üslupta yapılmıştır. Bunların çoğunluğunun ayakları, bazılarının boynuzları kırılmıştır. I Kültepe yerleşiminden 21, I Maxtadan 4 adet boğa figürü bulunmuştur. Bu arkeolojik malzemelerin uzunluğu 4,5-6,7 cm, yüksekliği 3-4 cm 'e yakındır. Kültepe I yerleşiminde bulunmuş boğa figürülerinden bir kaçının burnunda oyuk açılmıştır. Bazılarının gözleri çizme yöntemi ile yapılmıştır. Bu özellikler I Maxta yerleşiminin boğa figürülerinde de bulunuyor. I Kültepe yerleşiminin Erken Tunç çağı tabakasından bulunmuş boğa figürülerinden birinin boynuzları yukarı kalkmış durumda yapılmıştır. Figürün kuyruğu arkaya çıkıntılı biçimde, gözleri küçük oyukla verilmiştir (tab. I, 2). Kültepe I yerleşiminde bulunmuş bacakları birbirinden uzakta yapılmış boğa figürülerinden bir kısmının başı uzunsov biçimde yapılmıştır (tab. I, 3). Bazı boğa figürülerinin gövdesi arkadan enine doğru genişlemiş, başı ise çıkıntı ile ifade edilmiştir (tab. I, 7). Bir grubunun bacakları bitişik yapılmıştır (tab. I, 4). Araştırmacı O. Hebubullayev'e göre Nahçıvan'daki Erken Tunç Çağı yerleşimlerinde çoklu boğa figürülerinin bulunması onu kanıtlıyor ki, bu çağda boğa hayvancılık ve tarımın yanı sıra insanların dini ideolojik düşüncelerinde de önemli yer tutmuştur. Boğa figürüleri dini ayinler sırasında kırılmıştır (Abibullayev, 1982: 142).

I Maxta yerleşiminden bulunmuş boğa figürüleri biri özelliği ile farklılık oluşturuyor. Boğanın başı ileriye doğru yönelmiş, boynuzları Anadolu yerleşimlerinden bulunmuş bir grup boğa figürüleri gibi (tab. I, 25) hilal biçimde, bacakları ise hareket durumunda yapılmıştır. Boyun kısmında ikili oyuk açılmıştır. Figürün sol yanı üzerinde kavis biçiminde Göytepe yerleşiminden bulunmuş bazı boğa figürülerinde olduğu gibi noktasal dört küçük oyuk yapılmıştır. Bu oyuklar dikey yönde düzülerek görünüşçe hilal tasvirine benziyor. Bu figür noktaların sayısına ve yapımına göre Göytepe figüründen kısmen farklıdır. V. Bahşeliyev astral figürülerin ev hayvanları ile birleştirilmesini esas tutarak bu tip boğa figürülerini verimlilik kültü kibi değerlendirmiş, verimliliğin astral (gök) cisimlerle ilgili olduğunu göstermiştir (Bahşeliyev, 2004: 47).

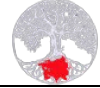
Nahçıvan'daki Erken Tunç çağı yerleşimlerinde bulunmuş kil boğa figürülerinin enselerinde oyuk açılması hakkında da araştırmacılar tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. O. Hebubullayev'e göre bu tip boğa figürüleri küçük araba modellerine bağlanmak için yapılmıştır (Abibullayev, 1982: 143). S. Aşurova göre bu tip boğa figürülerinden amulet olarak kullanılmış, verimlilikle ilgili dini ayin yapılmıştır. Bu nedenle I Maxta yerleşiminde bulunmuş bu tür kil hayvan figürülerinin ensesindeki deşiyin kenarında değil, içerisinde sürtünme izleri bulunuyor (Aşurov, 2002: 67).



Yapılan araştırma sırasında belli oluyor ki, Nahçıvan'daki Erken Tunç çağı yerleşimlerinde bulunmuş boğa figürleri mantıksal açıdan kayaüstü resimlerle, metal ürünlerin, kil kablarn üzerindeki boğa resimleri ve boğa kemlikleriyle bağlantılık oluşturuyor. Düşüncelerimizi kanıtlamak için kaynaklara göz atarsak görürüz ki, Azerbaycan'ın kayaüstü resimlerinde boğayla ilgili en eski örnekler Kobustandaki Mezolitik (Orta Taş Çağı) döneminin resimleri arasında vardır. Yerleşimdeki boğa resmlerinin çokı avcılıkla ilgili sahnelerde resmedilmiştir. Kobustandaki "Avcılar mağarası"nda 45 sayılı taşın üzerinde (Böyüktaş dağının yukarı sekisi) resmedilmiş boğanın boynunda halatın olması bu hayvanın ev hayvanı gibi kullanıldığını kanıtlıyor (Farecov, 2009: 21)

Nahçıvan'da boğayla ilgili kayaüstü resmi M.Ö. IV-II bin yıllarına ait Gamikaya yerleşiminde bulunmuştur. Gemikayadaki kayaüstü resimlerin çoğunda boğanın boynuzları birbirine bitişik hilal biçimde resmedilmiştir. Bazı kayaüstü resimlerde bu hayvanların boynuzları kavis biçimde öne doğru yönelmiştir (Halilov, 2011: 23-29). Oradaki 40'ın artık araba resminin çoğunda boğa yük aracı gibi resmedilmiştir. Araba resmlerinden bir grubu dört tekerlekli, bir kısmı ise iki tekerlekli resmedilmiştir (Müseybli, 2004: 21, 22). Kültepe I yerleşiminin Erken Tunç Çağı katından (Abibullaev, 1982: 142), Kükü nekropolünden boğa isketi (Novruzlu, Bahşeliyev, 1992: 25), Şortepe, Kültepe I, Kültepe II yerleşimlerinde bulunmuş boğa başı biçiminde hazırlanmış ocak altlıkları (Abibullaev, 1982: 143, 144) ve boğa başlı kulplar, Alikömektepe (Aliev, 1991: 169), Kobustan nekropolünden (Farecov, 2009, 17) boğa kemikleri bulunmuştur. Onların birbiriyle mantıksal açıdan bağlantılık oluşturmalarının temel nedeni dünyanın tüm bölgelerinde olduğu gibi, Azerbaycanda da eski aşiretlerin dini-ideolojik düşüncelerinde boğa inancının "boğa kültü" olmasıdır. Düşüncelerimizi kanıtlamak için, kaynaklara göz atarsak görürüz ki, boğa inancı daha eskiden yaygın olmuştur. Diyarbakır'daki Ulu caminin girişinde (www.indigodergisi.com/72/kevser-yalcin.htm), Ur yerleşiminden bulunmuş mührün üzerinde (Flittner, 1958: 126) vb. boğa resmedilmiştir. Erken Tunç Çağı'nın küçük boğa figürleri Baba Derviş (İsmayılov, 1962: 95-97), Göytepe, Tepe-Hisar, Tepe-Gavur ve Çeçenistan'ın Sargenyurd yerleşiminde ve Maykop kültürünün arkeolojik malzemeleri arasında da vardır (Munçayev, 1962, 15-25; Farmakovskiy, 1914: 20). Eski Mısır, Sümer, Babilistan, Asur, Hitit kültürlerinde boğayla ilgili çeşitli arkeolojik malzemeler vardır. Eski Sümer devletinin kudretli şehirlerinden olan Ur şehrinde M.Ö. IV binyıla ait olan süslü altın boğa başı, Altuntepede (Güney Türkmenistan) M.Ö. III binyılın sonu - II binyılın öncesine ait altın boğa maskesi (Avdiev, 1953: 55, 127), Antakya mozaiklerinin taş piltelerin üzerinde boğa başı bulunmuştur (www.indigodergisi.com/72/kevser-yalcin.htm). M.Ö. II binyılın sonu-I binyılın başlarına ait Hurvin (Tahran'ın kuzeydoğusunda), Kaliraz (Gilanda), M.Ö. V binyıla ait Halaf (Mezopotamya), M.Ö. V-IV binyıla ait Kalibankan (Hindistan) yerleşimlerinde de boğayla ilgili çok sayıda arkeolojik malzemeler (kulağı altın küpeli öküz resmi olan tabak, yüklü boğa figürinleri vb.) bulunmuştur (Yusifli, 1992: 17-25).

Boğa inancı insanların dini ideolojik düşüncelerinde farklı biçimde yaygındır. Boğa boynuzları ile Ön Asya tanrıların ve tanrılaştırılmış hükümdarların başlıkları süslenmiştir. Eski Mezopotamya halkları arasında yer alan Şedi ve Lamasiler kanatlı boğa biçiminde tasavvur edilmiştir (Yusifli, 1992: 113-11; Leoyd, 1984: 109, 111). Sümerlerde Ur şehrinin hamisi ve



baş Tanrısı boğa karakteri ile ilahlaştırılan Nanna-Sina ay Tanrısı olmuştur (Struve, 1936: 182, 189).

Boğaya tapınman Eski Mısırda da karşımıza çıkmaktadır. Burada boğa inancının yaygınlığını kanıtlayan olgulardan biri Tanrı Apis'in boğayı temsil etmesidir. Boynozları arasında güneş ve ayı taşıyan Apis ölüm ve doğum tanrısı olarak kabul edilmiştir (Yusifli, 1992: 211). Mısır'ın kutsal boğası Nil vadisi ilahları listesine dahil edilmiştir. Bunun şerefine birçok kölesi ve kulu olan tapınaklar ve saraylar inşa edilmiştir. Boğaya saygı gösterilerek bu hayvanı mumyalayıp mezarlara gömmüşlerdir. Bu nedenle Mısır'da kutsal boğaların mezarlığı bile yapılmıştır (Dmitrieva, Vinoqradova, 1989: 29) .

Türk halkları boğaya güç, kuvvet, verimlilik sembolü gibi bakarak bu hayvanı kutsallaştırıyor. Boğa inancı, boğa kutsallığı Türk halklarının mitolojisinde, dini ideolojik düşüncelerinde oldukça yaygındır. Özbekler, Türkmenler, Sibirya Tatarları Albastı-Al karısını su annesi, su boğası gibi tasarruf etmişlerdir. Kırgızlar, Uygurlar ve diğer Türk dilli halklar boğanın kutsallığını belirtmek için onu gök renkli tasavvur etmişlerdir. Onların dini mitolojik düşüncelerinde gök reng Tanrı sembolünü bildirmiştir. Türk halklarının tarihinde yaygın olan «Maaday Kara» efsanesinde Merqenle çarpışan boğa, ayrıca Buğacın kazandığı boğa Erlik mifik karakterinin zoomorf biçimi kibi gösterilmiştir (Seyidov, 1969, 160, 163, 168). Boğa inancı, boğa kutsallığı Kırgızların eski efsanelerinde de vardır. Kırgız efsanelerinden birinde Gök boğanın boynuzları ile yeri kazıp su çıkartması, susuz kalan kişinin ölümden kurtarması gösterilmiştir. Başka bir Kırgız efsanesinde boğa ile ilgili "... okyanusun ve büyük gölün üzerinde duman vardır. Bunların yukarısındaki çayın taşı üstünde dört ayağı üzerinde boğa durmuştur ve yer onun boynuzları arasında yerleşmiştir." ifadeleri yer almaktadır (Seyidov, 1969: 163).

Nahçıvan'daki Kültepe I yerleşiminin Erken Tunç çağı tabakasından (Abibullaev, 1982: 140-141), Maxta Kültepesi I'de (Aliyev, Aşurov, 1992: 40) bulunmuş köpek figürlerinin çoğu kırılmış, bazıları ise az da olsa salim kalmıştır (tab. I, 8, 19). Bu tip hayvan figürleri Güney Kafkasiyadaki Büyük Kesik ve II Poylu (Müseybli, 2008: 5-30) yerleşimleri ile yanı sıra Kuzey Mezopotomyadaki Ubeyd kültürüne ait III Yarımtepe (Merpert, Munçayev, 1982: 148), Güney Mezopotomyadaki Ur, Suriye'deki Tell Hazne yerleşimlerinde (Munçayev, Merpert, Bader, 1990: 10) vb. bulunmuştur. Yapılan araştırma sonucunda belli oluyor ki, boğa ve at figürleri gibi köpek figürleri de kayaüstü resimlerle bu hayvanları gömme adetleriyle ve diğer maddi kültür örnekleri ile mantıksal acıdan bağlılık oluşturuyor. Düşüncelerimizi kanıtlamal için kaynaklara göz atarsak görürüz ki, köpekle ilgili gömü adeti dünyanın bir sıra eski yerleşimlerinde tesbit olunmuştur. Güney Mezopotamya'daki Ur (Müseybli, 2008: 7-8), Kuzey Mezopotamya'daki Yarımtepe III, (Merpert, Munçayev, 1982: 144), Suriye'deki Tell Hazine (Munçayev, Merpert, Bader, 1990: 20), ve Doğu Anadolu'daki Yoncatepe'de (Belli, Konyar, 2001: p.154) bu hayvanlara dair gömü bulunmuştur. Nahçıvan'daki Kültepe I'de (Abibullav , 1982: 225), ve Saridere nekropolünde (Bahşeliyev, 2002: 23) gömü adeti tespit edilmiştir. Kazma mağarasında yapılan arkeolojik kazılar sırasında da vahşi köpek kemlikleri tesbit edilmiştir (Djafarov, 1999: 101-104).

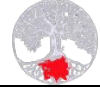


Köpekle ilgili kayaüstü resim Gamikaya yerleşiminde bir kaç yerde var. Bunlar ince ve kalın çizgilerle dövme, kazıma yöntemi ile, basit ve karmaşık kompozisyonlu olmak üzere çizilmiştir (Aliyev, 1993: 27, 32). Bu kayaüstü resimlerin bir kısmında köpek kulaklı verilse de, bazılarında kulaksız resmedilmiştir. Muhtemelen kulaksız köpek resimleri hayvan otlatan kişinin (çoban) köpeğidir (Halilov, 2011: 23-29) ve bu dönemde Nahçıvanda köpeğin ev hayvanı olarak kullanıldığını kanıtlıyor.

Nahçıvan'daki Tunç çağı yerleşimlerinde bulunmuş keçi, koyun gibi hırdaboynozlu (küçükbaş hayvanlar) hayvan figürleri de (tab. I, 23, 24) kayaüstü resimleri öküz, köpek figürleri gibi kemiklerle, gömü adetiyle, bu hayvanla ilgili dini ideolojik düşüncelerle ve diğer maddi kültür örneklerle bağlantılı oluşturuyor. Anadolu'nun eski yerleşimlerinden çok sayıda keçi, koyun gibi hırdaboynozlu (küçükbaş hayvanlar) hayvan figürleri bulunmuştur. Kazma mağarasında yapılan arkeolojik kazılar sırasında hayli sayıda keçi (Capra), koyun (Ovis) kemiklerinin yanı sıra porsuk (Meles), mağara aslanı (Panthera speiaeus Goldf.), mağara ayısı (Ursus spelaeus Ros. Et Hein.), at (Equus), pleystosen eşiği (E. hydruntinus Reg.), geyik (Cervidae), ceylan (Gasella subgutturosa Güld.) kemikleri tesbit edilmiştir (Djafarov, 1999: 101-104).

Keçi ile ilgili kayaüstü resimleri M.Ö. IV-I binyıla ait Gamikaya yerleşiminde çok sayıdadır. Onlar basit ve bileşik kompozisyonlu olmakla farklı biçimde resmedilmiştir. Buradaki kayaüstü resimlerin bir grubunda keçi tek, çift ve ya gurup halinde, bazılarında ise sırtı üste çizilerek Anadolu (Aliyev, 1993: 66), İran, Ön Asya (Bahşeliyev, 2002: 42-44) ve diğer kaya üstü resimleri (petroglifler) ile benzerlik oluşturuyor. Basit kompozisyonlu resimlerde keçi tek ve ya sürü halinde hiç bir ek tasvir olmadan resmedilmiştir. Bileşik kompozisyonlu resimlerde keçi çeşitli simgelerle, svastika, hayat ağacı, insan ve başka tasvirlerle birlikte çizilmiştir (Aliyev, 1993: 50). Tepe Kavra'nın Erken Uruk dönemine ait mühürlerinin üzerinde bir birine ters yönde birer hayvan resmedilmiştir (Lloyd, 1984: 96). Suriye'deki Tel Hazine I yerleşim yerinin son Uruk-erken sülale dönemine (M.Ö. IV binyılın sonu-III binyılın başları) ait tabakasından üzerinde birer hayvan tasviri bulunan taş mühür bulunmuştur. (Munçayev, Merpert, Amirov, 2001: 111-112). İran'da Suz A anıtında bulunan M.Ö. IV binyılın ikinci yarısına ait mühürlerin üzerinde de birer hayvan resmedilmiştir (Çayld, 1956: 35).

Keçi ile ilgili inançlar, gömü adeti dünyanın farklı yerlerine (Ege ve Girit adalarından başlayarak Batı Afganistan'a kadar ve Kuzey-Batı Hindistan, Kafkasya'ya, Türkmenistan, Genel Kafkas dağlarının batı bölümüne kadar) yaygındır. Türk halkının mitolojisinde keçiye inanç çeşitli biçimlerde kendini gösteriyor. Orta Asya ve Sibirya'da yaşayan Türk halkları arasında Al-Albastı, Al karısı inancı keçi gibi tasavvur edilmiştir. Tuvalılarda aile ocağı ile ilgili törenlerde başı sarı keçi (Seyidov, 1969: 162), Altaylarda çocuğu kötü ruhlardan korumasında dağ keçisinin kemiği kullanılmıştır (Seyidov, 1994: 45). Türkistan'da eski zamanlarda keçi buynozunun mezarlara konulması âdeti (Bahşeliyev, 2002: 45) olmuştur. Kobustanda bir keçi ve onun karşısında dans eden insan resmi (Göyüşov, 1996: 69) resmedilmiştir. Kültepe I'nin Eneolit çağı tabakasından gömülmüş insanın dizi yanında keçi buynuzu bulunmuştur (Abibullaev, 1982: 44).



Nahçıvan'daki Tunç Çağı yerleşimlerinden bulunmuş kil hayvan figürlerinden bir grupunu at figürleri oluşturuyor. I Mahtadan (Aşurov, 2002: 67), I Kültepe yerleşiminden bulunmuş Erken Tunç Çağına ait kil at figürleri bu türlü arkeolojik bulgulardır. Diğer hayvan figürleri gibi onların da çoklu kırılmıştır (Aleksperov, 1994: 32). I Maxta yerleşiminde bulunmuş Erken Tunc Çağının at figürünün siyah-konur renkli kilden yapılmış, yüzeyi cilalanmıştır (tab. I, 16). Figürün başı ve vücudu kırık, ensesi ve ön bacakları nispeten sağlam kalmıştır. Figürün bacakları bitişik yapılmıştır. Ensesinde yapma zolakla atın yelesini andıran desen yapılmıştır (tab. III, 19). Bu figür biçim ve özelliğine göre Karaz yerleşim yerinden bulunmuş bir grup at figürleri (Koşay, Turfan, 1959: 351) ile yanı sıra Anadolunun eski yerleşimlerinin bir çoğunda bulunmuş at figürü ile benzerlik oluşturuyor. Boğa, keçi, köpek figürleri gibi at figürleri de kayaüstü resimlerle, kemikler, gömü adeti ve diğer maddi kültür örnekleri ile bağlantı oluşturuyor.

Düşüncelerimizi kanıtlamak için kaynaklara göz atarsak görürüz ki, atın yük ve binek aracı olarak kullanılmasının eski tarihi var. Sümerler milattan 2000 yıl önce, Mısırlılar 1400 yıl önce, Babiller 1200 yıl önce atı yük ve binek aracı olarak kullanmışlardır (Ahmedov, 1989: 23). Azerbaycanda M.Ö. V binyılın sonunda at ehlileştirilmiştir. Bu çağa ait Alikömektepe yerleşim yerinde (Aleksperov, 1994: 34) ehlileştirilmiş at kemikleri bulunmuştur. M.Ö. IV-II binyıla ait Gemikaya yerleşiminde bulunmuş at resimlerinin bir grubunda bu hayvan yük ve binek aracı gibi resmedilmiştir. Nahçıvan'daki Şahtahtı nekropolündeki Son Tunç-Erken Demir Çağına ait mezardan (Ağayev, 1992: 98-101) atla ilgili gömü adeti, tüm at iskeleti tespit edilmiştir. Kültepe I (Abibullav, 1982: 255), Kültepe II (Seyidov, 1993: 159) Mahta I (Aliyev, Aşurov, 1992: 39-40) yerleşimlerinden ise at kemikleri bulunmuştur.

2.Erkek Figürü. Nahçıvan'daki Tunç Çağı yerleşimlerinde bulunmuş kil figürlerden birini erkek figürü oluşturuyor (tab. I, 25). Kızılburun yerleşiminden bulunmuş Orta Tunç Çağına ait kil erkek figürü Şamahı, Tovuz, Ağdam bölgelerinden bulunmuş erkek figürlerinden farklı biçimde yapılmıştır. Yüksekliği 20 cm olan bu figürün yüzü yassı, kafası kabarık, kafası ve vücut üyeleri çok orantılı biçimde, elbiseli, çekmeli ve şapkalı yapılmıştır. Erkeğin sol eli kemerinin üzerine konmuştur. Figürün şapkası ve bacakları kırmızı, kıyafeti beyaz renkli yapılmıştır. Vücudu ince çizgilerle siyah ve kahverengi renkle boyanmıştır. Figürün eynindeki eski Azerbaycan elbisesi arkalıdır. Kızılburun yerleşiminden bulunmuş çömleklerden birinin üzerinde de bu tip resim yapılmıştır. İran'dan bu tip erkek figür bulunmuştur. Kızılburun yerleşiminden bulunmuş bu figürün İran'dan tapılan erkek figürü gibi elbiseli yapılmasına rağmen farklıdır. Kızılburun erkek figürü İran'dan bulunmuş figürden daha eskidir (Aliyev, 1977, 62).

SONUC

Yapılan araştırma sonucu şunları söyleyebiliriz: Nahçıvan'daki Tunc Çağı yerleşimlerde bulunmuş kil figürler eski heykel örneklerindendir. Bu arkeoloji bulgular M.Ö. IV-III binyıllarda Nahçıvan'da haykeltaraşlık işçilik alanının olduğunu kanıtıyor. Yapılan araştırma



sırasında belli olur ki, bu arkeolojik malzemeler her biri milli manevi değerlerimizin, maddi ve manevi lûltürümüzün araştırılmasında bilimsel önemlidir. Onlar Nahçıvan'ın eski çiftçi hayvandar aşiretlerinin ekonomik hayatıyla yanı sıra dini-ideolojik görüşlerini, bu alandaki sanatkarlık yetenegini temsil eder. Yapılan araştırma sırasında belli oluyor kionların her birinde milli-manevi değerlerimizin ayrı-ayrı özellikleri yansımıştır. Kızılburun yerleşiminden bulunmuş figür bu konuda daha çok ilgicekicidir. Bu figürde ilgicekiçi özellik her bir kişiye ait özellikle (başı, vücudu, ayakları, yüzü vb.) yanı sıra figürde milli-manevi değerlerimizle bağlı olan giyim kültürümüz yansımıştır. Her bir halkın tarihi ile sıkı bağlı olan giyim, onun kültürünü öğrenmek için değerli kaynaklardan biridir. Dini-ideolojik görüşümler konusunda yapılan araştırmalar sırasında hayvan figürlerinin tesadüfen yapılmadığı, belli oluyor. Böyle bir fikir söylemeye esas verir ki, insanların ekonomik hayatında at, keçi, köpek, boğa gibi hayvanların önemli yer tutması sonucu bu hayvanlarla ilgili inançlar-hevana kültü Güney Kafkasya ve Ortadoğu ülkeleri gibi Naxçıvan'da da mevcut olmuştur. Gil figürlerin hep biçim ve özelliğine, hep kompozisyonuna göre, üney Kafkasya'nın, Ortadoğu'nun, Urumiye Havzası ve Doğu Anadolu'nun aynı çağa ait yerleşimlerinde bulunmuş arkeoloji bulgularla benzerli oluşturması bu alanda kültürlerarası bağlılığın olduğunu kanıtlayan maddi-kültür örneklerindendir.

REFERENCES

- ABİBULLAEV O.A (1982) Eneolit i bronza na territorii Naxiçevanskoy ASSR, Bakü, Bilim, 314 s.
- AHMEDOV Q.M. (1989) Bu güne nece gelip çıkmışq. Bakü: Az.SSR EA, 118 s.
- AĞAYEV Q.H. (1192) Şahtatının dörd tunç devri kabir abidesi hakkında. Azərbaycan'da arkeologiya ve etnoqrafiya elimlerinin son nerticelerine hasr olunmuş elmi konferans materiyyalları. Bakü, Bilim, s. 98-101.
- AKİMUŞKİN İ.İ. (1990) Mir jivotnix. Moskova, Misl, 487 s.
- ALİEV V.H. (1991) Kultura epoxi Sredney bronzı Azerbaydjana. AN Azerbaydcanskoy SSR. İnstitut İstorii. Bakü, Bilim, 253 s.
- ALEKPEROV A.B. (1994) Terrokati drevnoko Azerbaydjana. Bakü, Bilim, 134 s
- ALİYEV V.H. (1993) Gemikaya abidesi. Bakü, Azərneşr, 79 s.
- ALİYEV V.H., AŞUROV S.H. (1992) Maxta tunç dövrü abidəsi hakkında. Azərbaycan'da arkeologiya ve etnografiya elimlerinin son nerticelerine hasr olunmuş elmi konferans materiyyalları .Bakü, Nafta-Pres, s. 39-41.
- Aşurov S.H. Nahçıvanın İlk Tunc devri keramikası. Bakü, Nafta-Pres, 2002,
- AVDİEV V.İ. (1953) İstoriya drevneqo Vostoka. Moskova, Nauka, 758 s.
- BAŞELİYEV V.B. (2002) Gemikaya resimlerinin poetikası. Bakü, Bilim, 128 s.
- Başşaliyev V.B. (2004) Nahçıvan'ın qadim tayfalarının manevi medeniyyeti. Bakü, Bilim, 296 s.
- BREY U., TRAMP D. (1990) Arxeoloqiçeskiy slovar., Per.s anql., Moskova, Proqress, 367 s.
- BELİÇKİY M. (1980) Zabıty mir şumerov. Moskova, Nauka, 397 s.

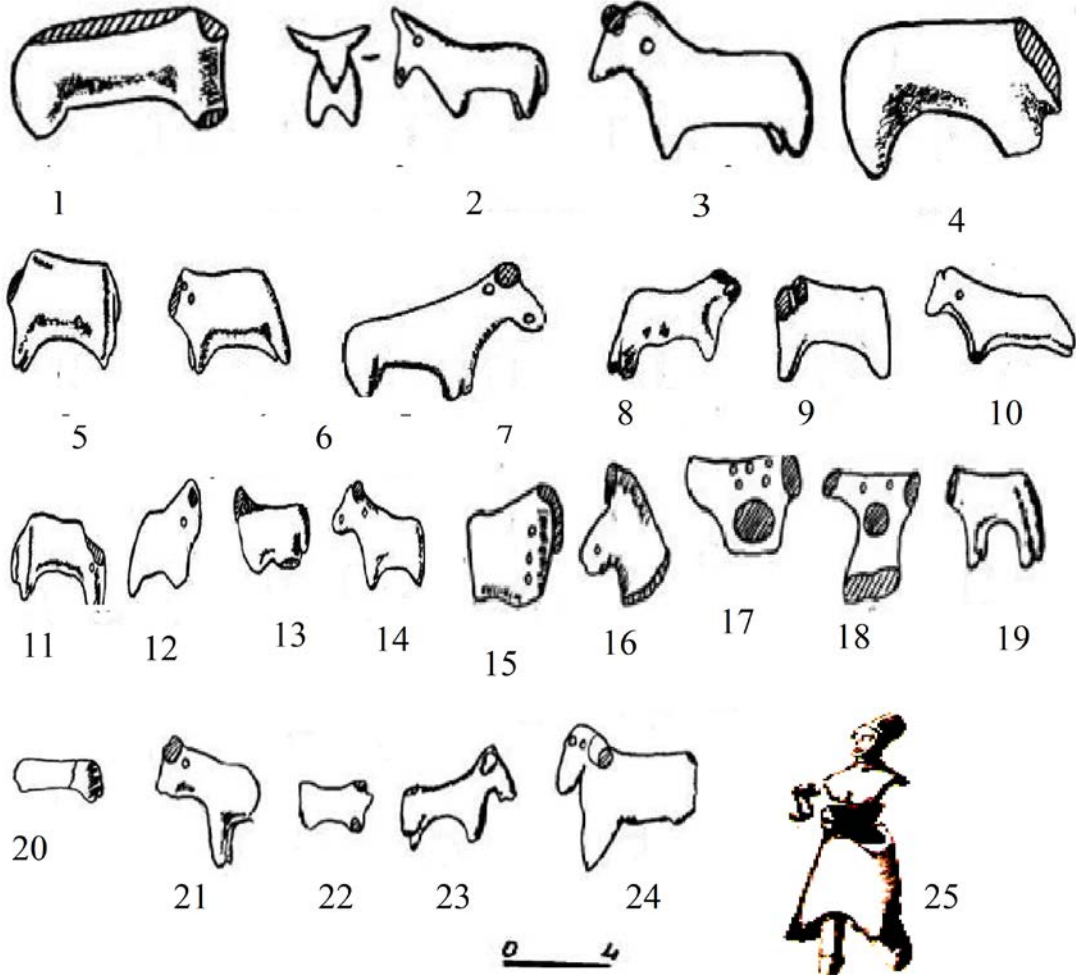


- BELLİ O., KONYAR E. (2001) Excavation of Van-Yoncatepe fortress and nekropolis (1997-1999). İstanbul University s contributions to archaeology in Turkey (1932-2000) İstanbul, p.150-156.
- ÇAYL D. Q. (1956) Drevneyşiy Vostok v svete novıx raskopok. Moskova, Nauka, 383 s.
- DMİTRİEVA N.A., VINOGRADOVA N.A. (1989) İskusstvo drevnego mira. Moskova, Detskaya literatura, 206 s.
- DJAFAROV A.K. (1999) Sredniy paleolit Azerbaydjana. Bakü, Bilim, 343 s.
- FARMAKOVSKIY B.V. (1914) Arxaıçeskiy period v Rossii. Materialı po arxeologii Rossii, Vıp.34, s. 15-78.
- FARECOV N.M. (2009) Azerbaycanın kayaüstü sanatı, Bakü, Azpoliqraf, 384 s.
- FLİTTNER N.D. (1958) Kültüra i iskustvo Dvureçya i sosednix stran. Leninkrat-Moskova, Nauka, 298 s.
- GÖYÜŞOV R. (1996) Azerbaycan arkeologiyası, Bakü, Bilim, 196 s.
- HALİLOV C.E. (1959) Qarbi Azerbaycan'ın Tunç devri ve Demir devrinin evvellerine aid abideleri. Bakü, Azerbaycan SSR EA, 171 s.
- HALİLOV T.F. (2011) Gemikaya anıtının Ortadoğu kültürüyle bağıllığı. Avrasiya (elektronok dergi), s. 23-29.
- İSMAYİLOV K.S. (1962) Qlinyanniye fikurki iz poseleniya Baba-Derviş bliz koroda Kazaxa Azerbaydjanskoy SSR , Dokladı AN.Az SSR, s. 95-99.
- LLOYD S. (1984) Arxeolojiya Mezopotomii. Moskova, Nauka, 280 s.
- MÜSEYİBLİ N.A. (2004) Gemikaya. Bakü, Çaşioğlu, 320 s.
- MÜSEYİBLİ N.E. (2008) Qedim Azerbaycan'da itlerden istifade ve it kultu. Azerbaycan arkeologiyası ve etnoqrafiyası, Bakü, Nafta-Press, s. 5-30.
- MERPERT N.Y., MUNÇAEV R.İ. (1982) Poselenie ubeydskoy kultırı Yarımtepe III ve severnoy Mesopotomii. Sovetskaya arkeologiya, Moskova, Nauka, № 4, s. 144-150
- MUNÇAYEV R.M. (1962) Pamyatniki Maykopskoy kultırı v Çeçeno-İnquşesti, Sovetskaya arxeolokiya, № 3, s. 15-25.
- MUNÇAEV R.M., MERPERT N.Y., BADER N.O. (1990) Tell Hazna I. Rossiyskaya arkeolojiya, Moskova, Nauka, № 3, s. 5-24.
- MUNÇAYEV R.M., MERPERT N.Y., AMİROV Ş.N. (2001) Tel Hazna I. Rossiyskaya arkeolojiya, Moskova. Nauka. S. 109-118
- NOVRUZLU E.İ., BAHŞELİYEV V.B. (1992) Şahbuzbölgesinin arkeoloji abideleri. Bakü, Bilim, 144 s.
- STRUVE V.V. (1936) Xrestomatiya po drevney istorii., Moskova, tom I, Qosud.uçebno pedaqqıçeskoe izd-vo, 236 s
- STRUVE V.V. (1950) Xrestomatiya po istorii drevnego mira., Moskova, tom T, Uçpedqiz, 353 s.
- SEYİDOV M.M. (1969) Azerbaycan halkının soykökünü düşünerken. Bakü, Yazıcı, 469 s.
- SEYİDOV M.M. (1994) Kam-Şaman ve onun kaynaklarına ümumi bakış. Bakü, Genclik , 232 s.
- SEİDOV A.Q.(1993) Pamyatniki Kuro-araskoy kultırı Nahiçevani. Baku, Bilgi, 164 s.
- YUSİFLİ Y.B. (1992) Qedim Şark tarihi. Bakü, Bakü Üniversitesi, 496 s.



İnternet Kaynakları

<http://www.indigodergisi.com/72/kevser-yalcin.htm>. (Kevser Yalçın (2011) Boğa Kültü ve Sembolizm. İndigo dergisi, sayı 72)



(1-24-Abibullayev, 1982; 25-Aliyev, 1977)

Tablo I.